

V ERTREKKEN VAN HET RAADSEL, NOOIT AANKOMEN

HET OEUVRE VAN FRANK WESTERMAN

Niet zelden zijn de eerste albums van muziekbands de spannendste. Het debuut heeft een rauwe kracht. Het eerste licht van alle sterren die zullen fonkelen in dit muzikale universum is al te ontwaren. Later werk mag winnen aan technische beheersing, compositorische verfijning en muzikale diepte, het verliest aan energie en oorspronkelijkheid. Na die explosieve eersteling – goed, als u mij vraagt voorbeelden te noemen: *The Piper at the Gates of Dawn* (1967) van Pink Floyd, *Three Imaginary Boys* (1979) van The Cure en *Beautiful Freak* (1996) van Eels – mag er nog heel veel moois volgen, langzamerhand komt er ook een zweem van voorspelbaarheid over het werk te hangen. Alsof je het recept al kent.

Iets dergelijks valt evengoed te beweren over sommige literaire oeuvres. Ergens, gelukkig niet helemaal, geldt het voor dat van Frank Westerman (Meppel, 1964). In twintig jaar tijd heeft de Nederlandse grootmeester van de literaire non-fictie een rijk en gevarieerd oeuvre bij elkaar geschreven. Zijn laatste grote boek, *Stikvallei* (2013), is zonder meer een hoogtepunt. Toch stemt zijn debuut *De brug over de Tara* (1994) weemoedig. Het is het enige van Westermans werken dat niet langer in druk is en alleen nog antiquarisch is te verkrijgen. Wellicht is dat te wijten aan het feit dat het iets gedaateerds heeft omdat het is geschreven tijdens de oorlog in ex-Joegoslavië, nog voor het drama van Srebrenica zich voltrok en de vrede van Dayton werd getekend. Wie een zuinige aard heeft, kan ook zeggen dat het niet echt een mooi gecomponeerd boek is, eerder een collectie journalistieke reportages.

Het mag allemaal waar zijn, *De brug over de Tara* is en blijft een parel. Al in de openingszinnen van zijn eersteling laat Westerman zien dat hij een meester van de

TOMAS VANHESTE

is in 1968 geboren in Oostende. Hij promoveerde aan de Universiteit Twente in de wetenschapsfilosofie.

Hij was redacteur bij uitgeverij De Bezige Bij, werkte als journalist bij *Vrij Nederland* en is nu als Correspondent Europa tussen macht en verbeelding verbonden aan het online journalistieke platform De Correspondent.

Adres: tomas@decorrespondent.nl.

sfeertekening is. “We rookten die avond Arabische sigaretten van het merk Hollywood en dronken koffie uit een fildzan, een Turks kopje koffie zo groot als een vingerhoedje. Tachtig kilometer verderop woedde de strijd om de fildzan-staat, zoals de moslims de verloren oorlog waren gaan noemen.” In zijn debuut toont hij zijn grote talent voor trefzekere formuleringen waarmee hij in één klap tot de kern van een situatie weet door te dringen. Maar al fonkelen er prachtige zinnen in *De brug over de Tara*, zijn proza is dienstig aan het verhaal en bij wijlen in de spoed van de vertelling ook ruw en bonkig. Later werk doet soms vermoeden dat hij eindeloos aan het polijsten is geweest. De zinnen zijn haast te perfect, waardoor zijn proza soms iets gemaniëreerds krijgt.

HET RAADSEL VAN DE OORLOG

In zijn eerste boek oefent Westerman met de methodes die hij later ook zal beproeven. Zoals hij in *Ingenieurs van de ziel* (2002) de Sovjetschrijver Konstantin Paustovski achterna reist, treedt hij in *De brug over de Tara* in de voetsporen van de Nederlandse romancier A. den Doolaard, die Joegoslavië als zijn tweede vaderland beschouwde. Menigmaal heeft een boek van Westermans hand een raadselachtige kwestie als vertrekpunt. In *De moord op de boekverkoopster* (2014), een als e-boek uitgegeven journalistieke *longread*, is het mysterie hoe een intelligente Wageningse boekhandelaarster kon vallen voor een onbelesen charmeur die haar zou vermoorden. In *El negro en ik* (2004) wie de opgezette Afrikaan is die tot 1997 in het Spaanse Bayoles stond tentoongesteld. In *Ingenieurs van de ziel* (2002) hoe het kan dat de Baai van Kara Bogaz uit het gelijknamige boek van de Sovjet-schrijver Konstantin Paustovski uit 1932 van de

Frank Westerman op de Lipizzaner hengst
Neapolitano Elvira, Foto Klaas Koppe.

aardbodem lijkt te zijn verdwenen. In *De brug over de Tara* “het raadsel van de oorlog: het hemelhoog oplaaiende onderscheid tussen categorieën mensen die in niets van elkaar verschilden”.

Een dergelijk raadsel is het uitgangspunt voor een journalistieke zoektocht. Westerman is uit het beste journalistieke hout gesneden. Als een van de weinige verslaggevers wist hij de Servische oorlogsmisdadiger Arkan te ontmoeten en de moslim-enclave Srebrenica te bereiken. “Dood aan de journalisten, we gaan jullie tegen de muur zetten”, voegde een Servische militair hem bij een controlepost toe. Naast moed heeft hij ook een stevige dosis doorzettingsvermogen. Na talloze pogingen weet hij Mirjana Marković, de vrouw van president Milosović, te spreken te krijgen. Het levert een fascinerend gesprek op waarin Marković fel tekeergaat tegen de nationalist die het multi-etnische Joegoslavië hebben verwoest, alsof ze niet doorheeft dat haar kritiek haar eigen man treft.

Maar bij de journalistieke zoektocht naar de feiten die het raadsel kunnen oplossen blijft het nimmer. Westermans speurwerk staat altijd in het teken van maatschappelijke, soms haast filosofische vragen. In *De graanrepubliek* (1999) verkent hij aan de hand van de geschiedenis van enkele Groningse herenboeren hoe het landschap en het boerenbedrijf ten prooi vielen aan de ideologie van vooruitgang, schaalvergroting en industrialisering en hoe deze ideologie op haar grenzen stuitte. In *Ingenieurs van de ziel* tracht hij te begrijpen hoe het kon dat in de Sovjet-Unie *fiziki* en *liriki*, de ingenieurs en

de schrijvers, een monsterverbond sloten om de fysische en de geestelijke werkelijkheid op socialistische leest te schoeien. In *El negro en ik* onderzoekt hij het ooit zo zichtbare, nu eerder verborgen racisme in de Europese traditie en de altijd problematische verhouding tot de Ander. In *Ararat* (2007) probeert hij de haat-liefdeverhouding tussen wetenschap en religie te verhelderen, een thema dat hij herneemt in *Stikvallei*, waarin hij mythische verklaringen voor de ramp die een Afrikaanse vallei trof, confronteert met wetenschappelijke.

AFSCHEID VAN DE AFSTAND

Bij de poging die vragen te beantwoorden, werpt Westerman ook zijn eigen ervaringen en zijn eigen persoonlijkheid in de strijd. Al in zijn eersteling begint hij het journalistieke credo dat je objectief moet zijn los te laten. “Ik raakte betrokken, terwijl ik eigenlijk afstand had willen houden”, schrijft hij. “Betrokkenheid zou mijn waarneming vertroebelen, ik had me schrap gezet. Maar nu die er eenmaal was, begon ik me erbij neer te leggen.” Tot in 2002 is hij werkzaam als journalist, eerst als correspondent voor *de Volkskrant* in Belgrado, later als correspondent in Moskou voor *NRC Handelsblad*, en voert een journalistieke benadering in zijn boeken de boventoon. Daarna besluit hij zich als voltijds schrijver te vestigen en wordt zijn werk steeds meer literair en persoonlijk.

Hoe hij zich verhoudt tot de wereld is een prominent thema, en dat komt alleen al in de programmatische titel van *El negro en ik* naar voren. Zijn zoektocht naar de herkomst van El Negro en naar de vraag hoe het mogelijk is dat blanken het graf van een zwarte schonden, hem vilden, vulden en tentoonestelden als een opgezet dier, is tegelijkertijd een confrontatie met zijn eigen ervaringen met racisme. Westerman studeerde in Wageningen tropische cultuurtechniek. Later kwam hij tot het inzicht dat “ontwikkelingswerk voortkwam uit motieven die in de grond racistisch waren. De drang om anderen ‘onze’ techniek of levensstijl of geloofsartikelen bij te brengen, veronderstelde dat ‘wij’ het beter wisten dan ‘zij’, dat de blanke beschaving superieur was aan de niet-blanke.”

Nog dichter op zijn huid zit het thema van *Ararat*. In dat boek beklimt Westerman de berg waarop volgens Genesis de Ark van Noach is gestrand. Dat verhaal heeft de schrijver in zijn jeugd tot in den treure gehoord. Hij komt uit een streng gereformeerd milieu. Zijn moeder verstijfde toen hij haar ooit een werkstuk liet zien dat begon met de zin “Hoewel de mens van de aap afstamt...” Het geloof van zijn ouders mag hij zijn kwijtgeraakt, de fascinatie voor mythische verhalen niet. Eigenlijk is zijn beklimming van de heilige berg een soort zelfbeproeving: wil hij zich wel losmaken van de erfenis van zijn ouders, is hij wel bestand tegen de verleiding van het hogere? Maar de berg brengt hem geen mystieke ervaringen, louter lichamelijke ontberingen en angst, en de

top haalt hij niet. Terwijl hij lijdt, denkt hij aan de taal van zijn dochter, die het woord “telletters” voor cijfers muntte. Hij komt tot het inzicht dat haar creativiteit en zijn verbeelding het wonder van de werkelijkheid beter benaderen dan de sjablonen waarin de religie het bovenbevattelijke probeert te vangen.

Het grote thema van *Ararat* is de gespannen verhouding tussen wetenschap en religie. Het zijn de bètavakken die Westermans geloof deden wankelen. Maar niet omdat de rede de verbeelding overwon en de betovering verbrak. Hij vertelt hoe de imaginaire getallen hem als scholier betoverden. Met een getal waarvan het kwadraat min één is – in de wereld van het gezonde verstand een onmogelijkheid – kun je een wereld optrekken die ook nog eens tal van praktische toepassingen kent. “Voor mij raakte dat aan het goddelijke.”

ETEN, DRINKEN EN SPROOKJES

Zijn jongste grote boek *Stikvallei* draait opnieuw om de verhouding tussen wetenschap en mythe. Nadat op 25 augustus 1986 in een afgelegen vallei in het noordwesten van Kameroen 1.746 mensen en vele dieren dood zijn neergevallen, begint een wanhopige zoektocht naar de oorzaak van de gruwelen. Wat is er in godsnaam gebeurd? De situatie leende zich, schrijft Westerman, “op een haast griezellig perfecte manier voor het onderzoek naar het ontluiken en uitbotten van verhalen”. En een mens leeft van verhalen, betoogt de schrijver. “Iedereen in de wereld brengt zijn kinderen groot met eten, drinken én sprookjes.”

Allereerst ontbrandt er een strijd tussen twee wetenschappelijke verhalen. Volgens de Franse éminence grise van de vulkanologie, Haroun Tazieff, is er onder het Nyosmeer een vulkaan tot uitbarsting gekomen. Vulkaangassen zijn dwars door het water heen gespoten, en een wolk kooldioxide en zwaveldamp heeft mens en dier daarna van het leven beroofd. Zeker, CO₂ is de boosdoener, zegt ook de concurrerende IJslandse wetenschapper Haraldur Sigurdsson. Alleen bestrijdt hij dat er sprake was van actief vulkanisme. In het meer had zich een bel kooldioxide opgehoopt. Een nog onbekende oorzaak had de bovenste waterlaag, die als kurk diende, uit balans gebracht.

In het eerste deel van *Stikvallei* brengt Westerman het conflict tussen deze twee persoonlijkheden en hun aanhangers schitterend in beeld. Daarin bewijst hij dat hij alles in huis heeft op een literaire vorm van wetenschapsjournalistiek te bedrijven: een vermogen om ingewikkelde kwesties glashelder uit te leggen en een gevoel voor de sociale en psychologische kanten van het wetenschapsbedrijf. Hij is een ideale combinatie van een alfa en een bèta.

In een roman zou het ongeloofwaardig zijn, tekent Westerman op, maar het is wel conform de waarheid: de eersten die het dodendal binnentrokken, waren drie blanke predikers, onder wie twee Nederlanders. Ze kwamen uit verschillende richtingen,

maar troffen elkaar op een verlaten weg. In het deel ‘Mythebrengers’ vertelt Westerman het verhaal van de Nederlanders, die elk op hun manier probeerden de gruwelen waarmee ze werden geconfronteerd te bevatten en de nabestaanden bij te staan. De een koos ervoor de ramp aan de hand van het Bijbelverhaal over de instorting van de toren van Siloam in Jeruzalem als een waarschuwing aan de zondaars uit te leggen. De ander kwam tot het inzicht dat zijn geestelijke zorg van generlei betekenis was geweest en viel van zijn geloof.

En dan is er nog de versie van de “mythemakers”. Een van hen is de Kameroense docent drama Bole Butake, die de tekst *Lake God* schreef. Bole neemt, schrijft Westerman, “geen genoegen met de antwoorden van de westerse religie, noch met die van de wetenschap”. De hand in eigen boezem stekend onderzoekt hij scène voor scène wat er is misgelopen tussen de mensen onderling. Bole geeft de vetes weer die zich in de aanloop naar de catastrofe hebben voltrokken.

Een dergelijk verhaal heeft zeker niet minder zeggingskracht dan de wetenschappelijke versie van de werkelijkheid, suggereert de schrijver. Net als een wetenschappelijk theorie is opgehangen aan feiten, maar er nooit volledig door is afgedwongen, draagt de mythe een skelet van historische feiten in zich. Westerman kiest geen partij voor een van de verhalen, ook niet in de wetenschappelijke strijd. “Ik kan mij niet aan de indruk onttrekken”, schrijft hij, “dat de vulkaantheorie is verdord en afgestorven mede omdat Sigurdssons verhaal sterker (en uitzonderlijker) is dan het verhaal van Tazieff, en daardoor beter in staat om zich te verspreiden.”

In het slotdeel zijn verhalen van inwoners die de ramp hebben meegemaakt, passages uit *Lake God*, complottheorieën over een test met een neutronenbom die de ronde doen, interpretaties van Kameroense stamhoofden en bespiegelingen over de mythemakers door elkaar heen gesneden. Het lijkt wel of het boek steeds fragmentarischer wordt. En dat past misschien bij het idee dat de zoektocht ons niet noodzakelijkerwijze naar de waarheid voert en de wereld een kakofonie van verhalen is.

Stikvallei is vintage Westerman. Het telkens weer hernemen van zijn zoektocht, het steeds opnieuw inslaan van nieuwe routes richting het raadsel. Het vermengen van een journalistieke en een filosofische zoektocht. Het zoeken en niet vinden. De criticus zegt: in de loop der jaren is het skelet van zijn methode soms wat al te zichtbaar door het vlees van zijn verhaal heen beginnen te steken. De enthousiasteling werpt tegen: natuurlijk treedt een zekere herkenbaarheid op, want de auteur heeft een geheel eigen stem gevonden en een unieke vorm van literaire non-fictie ontwikkeld die literatuur en journalistiek, alfa en bèta, Westerman en de wereld samenbrengt.